

INGLIZ TILI VA O'ZBEK TILIDAGI YORDAMCHI FE'LLARNING CHOG'ISHTIRMA TALAQINI

Panjiyeva Gulhayo Baxtiyorovna

Toshkent viloyati, Bo'stonliq tumanidagi

12-umumiy o'rta ta'lim maktabining ingliz tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada ingliz tili mutaxassisligiga asoslangan oliy bilim yurti talabalariga ingliz tili fe'l so'z turkumi hamda uning grammatik hususiyatlarini o'rgatish uchun kommunikativ-integrativ mashqlar to'plamini yaratish asoslari yoritib berilgan. Muallif tomonidan tadqiqot olib borildi, ingliz va o'zbek tili fe'l so'z turkumi hususiyatlari chog'ishtirma tahlil qilinib, interferensiya maydoni aniqlandi. Mashqlar to'plamini yaratishda interferensiya holatlariga, tizimli va kommunikativ yondashuvda mashqlarni yaratishning asosiy mezonlarga urg'u berildi.

Kalit so'zlar: Metodika, interferensiya, kompetensiya, chog'ishtirma tahlil, mashqlar tipologiyasi, tizimli tamoyil, CEFR darajalari.

Chet tillarini o'qitish jarayonida talabalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish bugungi kun metodikasining asosiy maqsadi hisoblanadi. Kommunikativ kompetensiya esa o'znavbatida bir necha kichik kompetensiyalarni o'z ichiga oladi va ulardan eng birinchisi lingvistik kompetensiyadir. Lingvistik kompetensiyaga ega bo'lish deganda, talabaning ingliz tili grammatikasi va leksikasi bo'yicha mukammal bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi tushuniladi. Buning uchun esa, ona tili va o'rganilayotgan tildagi ma'lum bir til birligini chog'ishtirma tahlil qilish va tahlil natijalariga qarab interferensiya holatlarini ko'rib chiqish zarurdir. Lingvistik interferensiya deganda biz bir tilni ikkinchi tilga ta'siri natijasida ikkinchi tilda so'zlashuvchi tomonidan yo'l qo'yiladigan xatolarni tushunamiz [1]. Bunday holatlarni aniqlagandan so'ng, o'qituvchiga aynan shu muammolarni yengib o'tishda talabalarga yordam beruvchi mashqlar to'plamini yaratish kerak. Mashqlar to'plamini yaratishda esa tizimli tamoyilga, ya'ni yengildan murakkabga hamda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga hizmat qiluvchi tayyorlovchi (pre-communicative) mashqlardan asosiy (communicative) mashqlarga o'tish maqsadga muvofiqdir. Bizning tadqiqotimizda ingliz tiliga ixtisoslashgan oliy bilim yurti birinchi bosqich talabalari uchun ingliz tili fe'l so'z turkumini grammatik

hususiyatlarini o'rgatishga qaratilgan mashqlar to'plamini yaratish asosiy maqsad qilib olindi va bu maqolada tadqiqotning asosiy natijalari ko'rsatib o'tiladi.

Har qanday xorijiy tilni samarali o'qitish uchun eng avvalo, studentlarning ona tili va o'rganayotgan tillarini bir biri bilan solishtirish, ularni qiyosiy tahlil qilish kerak. Tillarni taqqoslash orqali shu tillarning o'xshash va farqli hususiyatlari namoyon bo'ladi: o'xshash hususiyatlar ikkinchi tilni osonroq o'rganishga yordam bersa, farqli hususiyatlar tilni o'rganishda qiyinchiliklar tug'diradi, va bu qiyinchiliklar o'z navbatida nutqdagi xatolarga olib keladi [1]. Misol uchun, og'zaki nutqda ba'zi studentlar to'xtab qolishlari yoki xato talaffuz qilishlari mumkin. Xorijiy tilni o'qitishda ikki tilni bir biriga taqqoslash orqali ularning o'xshash va farqli hususiyatlarini aniqlash bilan shug'ullanadigan tilshunoslik bo'limiga Kontrastiv (Chog'ishtirma) lingvistika nomi berilgan. V. B. Kashkin, rus olimining ta'rifiga ko'ra, tillarni qiyoslash bilan tilshunoslikning ikki bo'limi, qiyosiy (komparativ) va chog'ishtirma (kontrastiv) lingvistika shug'ullanadi [2]. Qiyosiy tilshunoslik o'zaro qarindosh tillarni solishtirish orqali ulardagi tarixiy rivojlanish bosqichlari, farqli va umumiy jihatlarni o'rganadi. Chog'ishtirma tilshunoslik esa dunyodagi istalgan ikki tilni solishtirish bilan shug'ullanadi, va bunda tillar qarindosh bo'lmasliglari ham mumkin. Misol uchun, ingliz va o'zbek, rus va nemis, turk va xitoy tillarining fonetik, morfologik yoki sintaktik til birliklari o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlarni o'rganishda chog'ishtirma tilshunoslik ahamiyati katta. Lingvistik interferensiya deganda biz bir tilni ikkinchi tilga ta'siri natijasida ikkinchi tilda so'zlashuvchi tomonidan yo'l qo'yiladigan xatolarni tushunamiz [1]. Talabalarning til o'rganayotganda xatolarga yo'l qo'yishi bu tabiiy holdir. "Xato-bu kasallik emas, balki uning belgisidir, bu belgi o'quvchi ongida ikki tilning farqli xususiyatlari bir biriga mos kelmayotgani va unga tilni o'rganishda qiyinchilik tug'diryotganidan dalolatdir", deb ta'kidlaydi Yarseva [3]. Interferensiya holatlari, kuzatuvlar natijasiga qaraganda, ko'pincha ma'lum bir lingvistik holatlarda ko'pchilik studentlar tomonidan yo'l qo'yiladi, ya'ni studentlar aynan bir birilarinikiga o'xshash xatolarni takrorlaydilar. Bundan shu narsa ayon bo'ladiki, bu xatolarni kelib chiqishiga studentlarning individual omillari emas, balki tizimli til omillari sabab bo'ladi.

Lingvistik grammatika deganda biror tilning bacha til birliklari, grammatik tuzilishi va qoidalari to'plami tushuniladi. Pedagogik grammatika esa, lingvistik grammatikaning o'quvchilarning yoshi, bilim darajasi, ona tiliga qarab moslashtirilgan varianti hisoblanadi. Bu tushuncha ilk bor N. Xomskiy tomonidan

kiritilgan bo'lib, olimning ta'kidlashicha, Grammatik qoidalarning tuzilishi, ifodalanishi va tushuntirilishi ta'lim oluvchilarning individual hususiyatlari (yosh, ona tili, kasbi) ga asoslangan holda o'zgartirilishi, moslashtirilishi zarur. Misol uchun, ingliz tilidagi fe'lining Perfect kategoriyasi o'zbek tili fe'lida mavjud emas. Lekin o'zbek auditoriyasi uchun hozirgi zamonda “ravishdosh+bo'lmoq yordamchi fe'li” stukturasini Present Perfect zamoni bilan o'xshatib tushuntirish mumkin:

- Present perfect: I have done my homework.

- “Ravishdosh+bo'lmoq yordamchi fe'li”: men uyga vazifani qilib bo'ldim.

Uzoq O'tgan zamon fe'li bilan Past Perfect o'xshatilsa bo'ladi:

- Past Perfect: We had watched the movie by the midnight.

- Uzoq o'tgan zamon fe'li: Yarim tungacha biz kinoni ko'rib bo'lgan edik.

Bu misollar chet tilidagi grammatik qoidalarni o'zbek auditoriyasining ona tilidagi grammatik qoidalar bilan solishtirilgan holda o'rgatilishini ko'rsatadi. Bu misollar pedagogik grammatikadagi qoidalarning tushuntirilishiga misol bo'ladi. Kommunikativ uslubda grammatik birliklar ma'lum bir muloqot jarayonida, qandaydir kontekst orqali tushuntiriladi va olingan grammatik birliklar kommunikativ mashqlar yordamida mustahkamlanadi. An'anaviy va kommunikativ usulda ingliz tili fe'lining o'tgan zamon to'g'ri va noto'g'ri fe'llarini taqdim etishni ketma-ketligini misol qilib solishtiramiz:

An'anaviy usul.

1. O'qituvchi “ed” formaning ikki talaffuz variantini o'rgatadi;
2. Ba'zi hollarda fe'lining oxirgi harfi “d” undoshi bilan tugasa, u ikkilanishini tushuntiradi (wed- wedded);
3. O'quvchilarga noto'g'ri fe'llarning jadvali o'qib chiqish uchun beriladi;
4. Noto'g'ri fe'llarning talaffuzi qaytarish usulida (mechanical drills) o'rgatiladi va o'quvchilarga ularni yodlab olish topshiriladi.

Kommunikativ usul.

1. Talabalarni ikki guruhga ajratib ularga ikki hil matn (yaqin orada bo'lib o'tgan voqealar haqida) beriladi va matnlar bilan tanishish topshiriladi;
2. Matndagi “ed” bilan tugagan fe'llarni topishni so'raymiz va unlar to'g'ri fe'llar ekanligi tushuntiramiz. Keyin, boshqa to'g'ri fe'llarning o'tgan zamon shaklini ham misol qilamiz va talaffuz, ikkilanish qoidalarini tushuntiramiz;
3. Matndagi noto'g'ri fe'llarni ham ajratib tushuntiramiz;
4. O'quvchilar matnni yana bir bor o'qib tushunmagan joylarini muhokama qilishadi;
5. Bir guruhdagi talaba bilan boshqa guruhdagisi juft – juft o'tirishadi va ikki matnni

bir biriga so'zlab berishadi. Yoki, bir talaba ikkinchisidan intervyu shaklida savol javob qilib matnlar nima haqida ekanligini bilib olishadi. Muloqot jarayonida o'quvchilardan o'rgatilgan fe'l shakllarini ishlatish talab etiladi.

Birinchi kurs o'zbek auditoriyalarida fe'l so'z turkumuni o'rgatish qay darajada olib borilayotganini bilish uchun albatta grammatika faniga ajratilgan o'quv rejasini tahlil qilish lozim. Ammo, dastavval, turli metodistlarning o'quv adabiyotlarida, aynan grammatika darsliklarida mavzuning yoritilishi, mashqlar to'plami va baholash usullarini tahlil qilganlarini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Misol uchun, Galskova N. va Gez N. grammatikani kommunikativ yondashuvga asoslanib o'tishda o'quv manbalarini tanlashda quyidagi amallarni bajarishlari kerak deb aytishadi: 1. Materiallar tanlanayotganda ularda tilning turli muloqot jarayonidagi tabiiy ishlatilgan misollar bo'lishi kerak, o'ylab topilgan, sun'iy misollardan foydalanish to'g'ri kelmaydi; 2. O'quv manbalarida grammatik birliklarning shakli, ma'nosi va ishlatilishi qoidalari alohida alohida, tushunarli tarzda berilishi kerak. Buning sababi, talabalar bu uch bo'g'inning orasidagi bog'liqlikni turli kontekstlarda ishlatib ko'rib tushunib olishlari kerak; 3. Grammatik qoidalarni yetarli miqdorda, o'quvchilarning idrok qilsih darajasiga moslagan tarzda taqdim etish kerak; 4. Yangi mavzuni berishdan oldin avvalgisini qaytarish va ular orasidagi bog'liqlikni ko'rsatib o'tish lozim. Bunda turli ko'rgazma qurollari, jadvallar.

Yuqorisa ta'kidlanganidek, tadqiqotchi tomonidan avvalo interferensiya holatlariga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan ingliz va o'zbek tillari fe'l so'z turkumining farqli hususiyatlari o'rganib chiqildi. Ularga misollar qilib quyidagilarni ko'rsatish mumkin. Majhul nisbat (passive voice) ikki tilda ham huddi Active voice kabi to'liq mos tushadi. Lekin ingliz tilida Passive constructions (majhullikni ko'rsatuvchi ko'rsatkichlar) o'zbek tilida yasaladigan majhul gaplarga nisbatan ko'proq va murakkabroq.

Ikki tildagi fe'l so'z turkumining mayl kategoriyasida ham o'xshashlik va tafovutlar mavjud. Indicative mood o'zbek tilida Xabar mayli bilan mos tushadi, Imperative mood esa Buyruq-istak mayli bilan. Lekin o'zbek tilidagi maqsad mayliga ekvivalent mayl ingliz tilida yo'q, shuning uchun u ifodalaydigan ma'noni Indicative mood (xabar mayli) bilan o'zaro bog'lashimiz mumkin. Misol uchun: U chet elga bormoqchi- She wants to go abroad.

Ingliz tilidagi Gerundning o'zbek tilida to'liq sinonimi yo'q. Gerund fe'lning fe'llik va otlik xususiyatiga ega bo'lgan shaklidir. Gerundda infinitivga qaraganda otlik

xususiyati ko'proq. O'zbek tilida gerundga harakat nomi to'g'ri keladi. Reading is her favourite occupation. O'qish — uning sevimli mashg'uloti. Lekin ba'zi hollarda gerund o'zbek tilidagi ravishdoshga va sifatdoshga ham to'g'ri keladi: I remember reading the book. Men kitobni o'qiganimni eslayman (ravishdosh); Working people should also remember about having a rest. Ishlayotgan insonlar dam olishni ham unutmasliklari kerak.

Grammatik birliklari orasidagi o'xshash va farqli jihatlariga urg'u berildi; 2) Interferensiya muammosi vujudga kelishi mumkin bo'lgan mavzularda bu holatni oldini olishga qaratilgan mashqlar tuzildi; 3) Mashqlar to'plamida tizimli yondashuv (принцип системности) ga tayanilgan holda topshiriqlar ketma-ketligi yaratildi, ya'ni yengildan murakkabga, tayyorlovchi (pre-communicative) mashqlardan masosiy (communicative) mashqlarga o'tildi. 4) Imkon qadar, ingliz va o'zbek madaniyatiga xos bo'lgan kontekstlar tanlandi va mashqlarga kiritildi. 5) Davlat ta'lim standardi va studentlarning bilim ko'rstakichlariga mos ravishda, B2 darajasiga mos qiyinchilikdagi mashqlar berildi.

REFERENCES

1. Джусупов М. Звуковые системы русского и казахского языков. Слог. Интерференция. Обучение произношению. - Ташкент, 1991. - 240 с.
2. Кашкин В.Б. Сопоставительная лингвистика. - М.: Русский язык, 2007.-180 с.
3. Стернин И.А. Сопоставление как лингвистическая методология. - Воронеж, 2015. - 150 с.
4. “Современные языки: изучение, преподавание, оценка. Общеευропейская компетенция владения иностранным языком”, Страсбург, 1966.
5. Littlewood, W. T. (1983). "Communicative approach to language teaching methodology (CLCS Occasional Paper No. 7)." Dublin: Dublin University, Trinity College, Centre for Language and Communication Studies. (EDRS No. ED 235 690, 23 pages)
6. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: учеб.пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин.яз. высш.пед.учеб. заведений / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез.- 3-е изд., стер.- М.: Издательский центр «Академия», 2006.

